

„Kívülről jött ember, Ludovikát végzett, tüzér hadnagy, de kiugrott, mert csak az irodalom érdekli. Kítűnő fiú [...]. Szobájába lépve, csak egy íróasztal fölé hajló, sima, sötét hajú fejet láttam. Fölnézett, és nyomban fölpattant: magas,

18 Kodolányi Judit

„A HELYZET TISZTÁZÁSÁT KÉREM TŐLED”

Örley István szerepe a Magyar

Csillag szerkesztésében

azt azonban már hitetlenül hallgattam volna, ha valaki fölvilágosít róla, hogy milyen kítűnő kritikus és novellista készülődik benne.”¹

Így mutatja be Örley Istvánt Vas István *Nehéz szerelem* című önéletrajzi művében. A 20. századi magyar irodalom e talányos figurája köré azóta legenda épült, imponáló alakja itt-ott feltűnik kortársai visszaemlékezéseiben és regényeiben. Örley István életének utolsó éveiben többek között az Illyés Gyula által szerkesztett Magyar Csillag folyóirat munkatársa is volt, e működéséről vallanak az Illyés Gyula hagyatékában található levelek,² amelyek alapján a fiatalon elhunyt író működésének néhány részletére, személyiségének jellegzetes vonásaira derül fény. Az Illyésből, Schöpflin Aladárból, Gellért Oszkáról és Keresztury Dezsőből álló Magyar Csillag-szerkesztőséghez Örley István valamikor 1943 elején csatlakozott. A dokumentumok alapján feltételezhető, hogy feladata, ahogy Kereszturyé is, a megjelentetendő művekre való javaslattétel, a már kiválasztott kéziratok javítása, korrektúrája, a szerzőkkel való egyeztetés lehetett.

A lap szerkesztői között egyedülként a Nyugat harmadik nemzedékéhez sorolható, 1913-ban született fiatal író feltehetően Cs. Szabó László ajánlotta Illyés figyelmébe. Örley István Cs. Szabó mellett a Magyar Rádió irodalmi osztályának lektora volt, ők tehát már azelőtt is együtt dolgoztak, hogy Örley a lapnál szerkesztői funkcióba került volna. Ez utóbbiról legkorábban 1943 elejéről van adatuk, de Örley már a Magyar Csillag indulásakor Illyés látókörében lehetett, ugyanis Babits Mihály halála után Illyés az általa szerkesztett *Babits Emlékkönyvhöz* – számos más kortárs szerző között – tőle is kért írást. Azonban Örley ezt a felkérést udvarias, távolságtartó hangnemben visszautasította:

daliás testalkat fölött csinos, kreolos arc, barna, megnyerő magyar szemmel mosolygott rám – de hiába, ha egyszer jól szabott civil ruhájában is félreérthetetlenül katonás volt a tartása, mozgása. [...] Modoruk, az van – méltányoltam magamban a lépcsőn lefelé menet,

„Kedves Barátom!

Megtisztelő leveledre, melyben a Babits-évkönyv [sic!] számára cikket kérsz tőlem, legnagyobb sajnálatomra nem tudok igenlő választ adni. Ennek az oka egyszerűen az, hogy a rendelkezésre álló idő alatt nem tudnék egy olyan megemlékezést írni Babitsról, mely méltó lenne a halotthoz s az emlékkönyv előreláthatólag magas színvonalához. 19

Abban a reményben, hogy indokaimat teljes megértéssel fogadod őszinte nagyrabecsüléssel üdvözöl tisztelő híved:

Örley István³

Illyés visszaemlékezése szerint Örley a későbbiekben is, bár meglett volna rá a lehetősége, önmagával szembeni túlzott igényessége miatt nehezen adta ki a kezéből műveit; a Nyugatban mindössze egyetlen írása jelent meg, éppen a folyóirat utolsó számában,⁴ a Magyar Csillagban pedig két novellája⁵ és összesen tizenhárom kritikája, noha később belső munkatársa lett a lapnak.

Ha az Illyés Gyula-hagyaték alapján szeretnénk kutatni a két író kapcsolatának alakulását, azt találjuk, hogy az 1941 és 1944 közötti évekből Örleytől három dokumentum található az Illyés Gyula-hagyaték levelezésanyagában: egy novellakéziratot küldő levél, egy postai levelezőlap, és egy üzenet, amelyben Örley az apja halálakor kapott részvétnyilvánítást köszöni meg Illyésnek. Ha az Illyés Gyula-hagyaték alapján szeretnénk kutatni a két író kapcsolatának alakulását, azt találjuk, hogy az 1941 és 1944 közötti évekből Örleytől egy novellakéziratot küldő levél, egy Illyésnek Örley apja halálakor küldött kondoleálását megköszönő üzenet és egy postai levelezőlap található az Illyés Gyula-hagyaték levelezésanyagában. Az utóbbi feltehetően egy meghívást – talán Illyés családjának tihanyi nyaralójába való invitálást – hárít el a következő indoklással: „Sajnos szombatig semmikép[p] nem tudok menni; nem a gyomromat félttem, de nyakig vagyok munkában. Szabó Zoltánnal és Kereszturyval minden este telefonálok.”⁶ Ez az utalás már jelzi, hogy 1943 közepén, Illyés nyári távolléte alatt a Magyar Csillag folyóirat szerkesztője Keresztury Dezső, a lapban gyakran szereplő falukutató Szabó Zoltán, a Magyar Nemzet irodalmi szerkesztője⁷ és Örley István valamilyen közös – talán éppen szerkesztési – munkán dolgoztak együtt.

Illyés leveleiben és feljegyzéseiben nem található utalás arra, mikor kezdődött Örley szerkesztői munkája a Magyar Csillagnál, de Illyés későbbi emlékező írásában annyit jegyzett meg erről, hogy „rég csinálta, mikor neve fölkerült a lapra.”⁸ Néhány más szerzőtől származó szórványos megjegyzés

már 1943 folyamán segédszerkesztőként említi Örleyt. Ortutay Gyula naplójában például 1943. május 19-i dátummal megjegyzi: „Örley Pista ma igen kelletlenül előáll (segédszerkesztő a Magyar Csillagnál), hogy a Tömörkényről szóló kis cikkem vissza kell adnia, mert Illyés nem találja jónak. Pista szokott mindent elolvasni, s ő nagyon jónak találta.”⁹ Gellért Oszkár ugyanebben az évben, 1943 nyarán Illyésnek írt levelében részletesen összegzi, hogy az esedékes következő számba milyen írások kerülnek, kéziratokat csatol, majd így folytatja: „Mellékelem Grandpierre disputáját is. Telefonált, hogy Örley törléseit nem vállalja s kéri, hogy a cikkét változatlanul közöljük. Megmondom Örleynek. Kérlek, olvasd el s küldd vissza ezt is.”¹⁰ Gellért néhány nappal későbbi levelében is említi a közös munkát: „A számot Örleyvel összeállítottuk.”¹¹

Vas István *Azután* című önéletrajzi művében többször is feltűnik Örley István, mint az irodalmi körök és a baráti társaság szereplője. Egy nagyjából 1943 második felének eseményeit megörökítő részletben olvashatjuk:

„[Illyés] helyettesével, Örley Istvánnal, a *Magyar Csillag* segédszerkesztőjével nem találkoztam személyesen, amióta a rádió irodalmi osztályán Cs. Szabó bemutatott bennünket egymásnak, de telefonon többször is beszélünk, hol rádiós, hol szerkesztőségi ügyekben. Utoljára, mikor a Marikáról írott szonettjeimet beküldtem a lapnak – ezeket ő üdvözölte. Nagyon örültem persze, mikor a *Boldog híradás*¹² megjelent a *Magyar Csillagban* [...].”¹³

A *Boldog híradás* című szonett az 1943. szeptember 1-jei lapszámban jelent meg – tehát Vas megjegyzése is alátámasztja, hogy Örley szerkesztővé válása már az 1943-as év első felére tehető. Elképzelhető, hogy Illyés egészségi állapotának romlásával, az ő részleges tehermentesítésének a szándékával vált szükségessé még egy ember bevonása a munkába, és így esett a választásuk utánpótlásként a fiatal Örley Istvánra. A folyóirat négy-, majd Örleyvel kiegészülve öttagú szerkesztősége a visszaemlékezések szerint keddenként, leggyakrabban a Vilmos Császár úti szerkesztőséggel szembeni Parlament kávéházban tartotta a megbeszéléseket. Mint a mindennapi élet természetesnek vett szokásairól általában, ezekről az összejöveletekről is nagyon kevés dokumentum tudósít, a szerkesztőségi ülések helyét, idejét, módját egy-egy véletlen fennmaradt üzenetből vagy megjegyzésből ismerhetjük. Így például a következő rövid levéből, amelyben Illyés a szokásos találkozóóról való elmaradása miatt exkuzálja magát egy postai levelezőlapon:

„Kedves Oszkár,

Kedre nem tudok Pesten lenni. Kérj bocsánatot nevemben Dezsőtől s különösen Örley Pistától, akinek nem tudván címét – nem tudtam írni. (Kereszturyrak írtam)

Szeretettel. I. Gyula¹⁴

21

Az 1943-ban kelt levélből az is kikövetkeztethető, hogy Örley István ebben az időben már a szerkesztőség tagja volt, valamint, hogy a viszonya Illyéssel (még) nem volt igazán közvetlen, hiszen Illyés nem ismerte Örleynek semmilyen elérhetőségét. Ugyancsak ebben a kávéházban játszódhatott le – ahogy később látni fogjuk – a Magyar Csillag történetének egyik utolsó jelenete, amikor a német megszállás kezdete után néhány nappal Illyés – talán csak névlegesen – Örley Istvánra ruházta át a felelős szerkesztői feladatokat.

Illyés *Örley István* című, először Örley posztumusz kiadott kötete, *A Flocsek bukása* előszavaként közölt emlékezésében szigorúan kritikus és önkritikus szerzőként jellemezte a barátai és ismerősei által egyaránt kitűnő embernek ismert fiatal író.¹⁵ Illyésnek ebben az írásában is történik utalás Örley segédszerkesztőségére, jó kritikai érzékére, munkabíráására, a Magyar Csillag szellemiségéhez és igényességéhez méltó munkamódszerére:

„Örley István nemcsak tollal a kezében volt biztos ítéletű bíráló. Megvolt az a nem mindennapi tulajdonsága, hogy azon melegében, első olvasás után megérezte egy alkotás izom- és csontvázrendszerét: vilámgyorsan fölfogta, melyik művel érdemes törődni, melyikkel nem. S élvezte, egy vadász szenvedélyével, a kéziratok rengetegében cserkészni.

Az a jellemalkat volt, aki eszményeihez öntudatlanul hű, akiből tehát a próbák alatt a hűség természetesen zavartalanul: – megnyugtatóan árad. Bátor is ilyen öntudatlanul: megnyugtatóan volt.

Elsősorban szorgalmáért, megbízhatóságáért szerettük. Utólag hátratekintve azokra a földlökéses esztendőkre, hajlamos volnék megvádolni magam, hogy a szerkesztőségi teendők megosztásakor vajon nem vettem-e számba Örley Istvánnak azt a képességét is: szükség esetén még párbajozni is tud. Nem. A munkájával került oda. Rég csinálta, mikor neve fölkerült a lapra.

A Magyar Csillag legriadtabb heteit mégis ő hozta ránk.”¹⁶

Ez az említett válságos-riadt időszak egy Darvas Szilárd-vers¹⁷ megjelentetése miatt következett be. Az eset szemléletes képet ad arról, hogy a háborús

cenzára és a zsidótörvények, a zsidóüldözés idején milyen nehézségekkel kellett a szerkesztés napi munkájában is szembenézni, és milyen éles, a folyóiratot és a szerzőket fenyegető situációt okozhatott néhány nem kellően megfontolt szó.¹⁸ Az 1943. augusztus 1-jei Magyar Csillagban ugyanis Darvas Szi-

22 lárd költő és humorista néhány verse jelent meg, amit – feltehetően Illyés nyári távolléte miatt – Örley István véglegesített.

„A verseket általában én láttam először – írja Illyés Örleyről szóló esz-
széjében. – Belőlük már csak a közlésre szántak kerültek Örleyhez, a lapban
való elhelyezés, a szerzővel való érintkezés végett.”¹⁹ Gellért Oszkár úgy em-
lékezik az esetre,²⁰ hogy Illyés a keleti hadszíntéren katonai szolgálatot tel-
jesítő, zsidó származású Darvas Szilárd verseit adta át Örleynek átnézésre,
aki több másik között a *Katakomba – Két keresztény beszélget* című, elkesered-
ett hangvételű verset választotta ki belőle közlésre. A vers, amely az ókori
keresztényüldözések idejéből idézi meg két keresztény párbeszédét, kitartásra
és hitre biztatva az üldözötteket, a korabeli olvasó számára egyértelműen ak-
tuális jelentéssel bírt. Ráadásul, bár néhány hónappal korábban keletkezett,
megjelenésének ideje egybeesett Olaszország megszállásával, így a kortársak
értelmezése szerint a „császár” figurája Mussolinivel volt párhuzamba állít-
ható. Örley István – Illyés emlékezése szerint – nem elégedett meg a vers
egyértelmű üzenetével, néhány szót – a szerző tudtával, de a főszerkesztő
tudta nélkül – megváltoztatott.²¹ Sajnos a vers eredeti változata nem ismert,
azonban a költemény egészének elkeseredett és lázadó hangvétele is elegendő
lehetett a retorzióhoz: „átkot hiába szór a szánk, / késért hiába kapkodunk,
/ mi holnap megdögölhetünk / s száz évig él majd zsarnokunk... / – A várost
át- meg átrohand / s meséld: a császár megrohadt” – írja Darvas már az első
szakaszban is, majd a feszültséget tovább fokozza a vers végéig, amely a már-
tírhalál brutalitásával és a megdicsőüléssel fejeződik be. Minthogy Darvas Szi-
lárd szolgálatot teljesített, és személye a katonai adminisztráció alapján
könnyedén visszakereshető volt, bűnvádi eljárás indult ellene, és számolnia
kellett a hadbíróóság ítéletével, de a folyóirat főszerkesztője is idézést kapott.
Gellért emlékezése szerint az ügyet egy ismerős, baloldali érzelmű bíró segít-
ségével sikerült eltussolni,²² de még 1944-ben is folyt a tárgyalás, ahogy ezt
Gellért Oszkárnak egy az Illyés Gyula-hagyatékban található levele is bizo-
nyítja: „Darvas Szilárd ügyében tegnap egy idézést kellett átvennünk, mely
tanúkihallgatásodra vonatkozik. Mellékelem az idézést és kérlek, ne feledkezz
meg a dátumról; elég távol van még, szept. 2-án lesz a tárgyalás.”²³ – Végül,
ahogy Illyés emlékezik, sikerült addig halogatni az eljárást, „amíg el nem kö-
vetkezett a mindezeknél nagyobb baj: mindenben a hadak bíraskodása.”²⁴

A fenti dokumentumok alapján látható, hogy Örley István a szerkesz-
tés adminisztratív feladataiban (kéziratok küldése, nyomdába adása, egyez-
tetés a szerzőkkel), valamint elméleti felkészültséget és esztétikai érzéket

kívánó munkafolyamataiban (művek olvasása, válogatása, korrektúra készítése) egyaránt részt vett, de munkáját részben önállóan végezte, ezért is csúsztatott bele olyan, aprónak látszó, de jelentőssé váló „hiba”, mint Darvas Szilárd ügyében. Bár a Darvas-vers keltette botrány szinte azonnal kipattant, nincs a birtokunkban dokumentum arra vonatkozóan, hogy 23 ennek következtében Örley szerepe a szerkesztésben megváltozott volna, vagy hogy a főszerkesztő visszavett volna a ráruházott felelősségből. Illyés, Gellért és a szerkesztőség többi tagja feltehetően diszkréten vitatta meg az ügyet és a bizalom körébe vont személyek szóbeli instrukciókat adhattak Örleynek a későbbiekre nézve. És bár Örley tovább folytatta munkáját a lapnál, elképzelhető, hogy ennek az incidensnek is szerepe volt a következő vele kapcsolatos konfliktus kialakulásában. Ezt az esetet egyedül egy 1943. december 22-én kelt levél dokumentálja, melyben Örley István Illyés Gyulának címezve, tizenhat kéziratos oldalon részletezi a lap szerkesztési gyakorlatával és az ő abban betöltött helyével kapcsolatos problémáit, majd Örley egyúttal a segéd-szerkesztői feladatról való lemondását is bejelenti.

Indoklásában kifejti, azért érez elégedetlenséget, mert szerepe túl kevés és kevésbé felelősségteljes feladat hárul rá, holott szívesen dolgozna sokkal odaadóbban. Megemlíti még, hogy úgy érzi, Keresztury Dezső tevékenysége miatt sem tarthatja a saját szerepét egyértelműnek és kellően fontosnak. A Magyar Telefonhírdomdó és Rádió Rt. Igazgatóság fejléces papírján küldött levél Örleynek a szokottnál zaklatottabb, rá nem jellemző módon helyenként nehezen olvasható kézírásával íródott. A visszafogott, mégis indulatos, sok tekintetben ambivalens, közvetlen hangú levél plasztikus lenyomatát adja a fiatal író személyiségének és lelki állapotának:

„Kedves Gyuszi!

Végeredményben hosszú vívódás után írom ezt a levelet. De nem bírom tovább a helyzetet. Legjobb, ha tisztázzuk az első pillanattól kezdve.

Én nem akartam a M[agyar] Cs[illag] segédszerkesztője lenni. Helyesebben: legtávolabbi álmaimban sem tápláltam ilyen reményeket. Ezek után bizalmatok megtisztelt. Azon a bizonyos délutánon ilyen kijelentések hangzottak el: »aki hajlandó öt évet feláldozni az életéből«. Első megbeszéléseink olyan értelemben estek meg, hogy komoly szerepem lesz a lapnál. Már most ez vagy elfelejtődött – vagy csalódtatok bennem. Az utóbbi nagyon elképzelhető. Tétélezzük fel a jobbik esetet: az emberben nem csalódtatok, a szerkesztőben igen. Zavaros, hebehurgya, fölényeskedő; félő, hogy sokakkal összevész; nem eléggé hajlékony, nem tart számon minden jelenséget stb. Tehát: mert igen

jóindulatúak vagytok, ezt nem hoztátok tudomásomra, csak csendesen takarodót fújtatok. Ez gesztusnak megható, de egyáltalán nem tisztázza a helyzetet.

Először hadd térjek ki ezekre az önmagam ellen is emelt vádakra. Való igaz, hogy én nem vagyok megelégedve a Csillagnál való viselkedésemmel. Mentségül a következőket hozhatom fel. Hamarosan nem éreztem magam segédszerkesztőnek, legfeljebb valami külső munkatársnak. Hogy legyen az embernek felelősségérzése, ha egyszerűen nincs felelőssége. Mert egyre kevesebb volt. Így jutott előtérbe a némileg kiskorú lényem. Igazában egy hurokban hánykolódtam, kötözötten, mintha csak félig-meddig ellenedben lettem volna. Szájaltam, ugyanúgy. Mert egész más az a kritika, amit mint magánember végigszenvedek, s amit egy lap részleges irányításánál esetleg gyakorlok. Éppen az, hogy szégyenkezni kell kiskorú gesztusaim miatt, de nem bírom tovább.

Nem bírom a tisztázatlan helyzeteket, életemben mindegyikből ki is vágtam magam. S akkor már inkább én is emigrálok, a magam szerény módján. Szeretnék tiszta lélekkel járni az utcán. Ez mindennél fontosabb nekem.

Hogyan képzeltem el a Cs[illag] szerkesztését? Egyáltalán nem úgy, hogy én valami »nagy szerkesztő« leszek. Ellenben úgy, hogy részint Te egyedül döntesz, részint én előterjesztek s Te teljesen függetlenül döntesz. Katona voltam; lehet, hogy onnan maradtak efféle elképzelések bennem.

A Csillag ma »létrejön«. Bevallom, általában jól jön létre. Éppen csak az az érzésem, hogy nélkülem ugyanígy jönne létre. Akkor miért vagyok én a lapnál?

Beszéljünk tisztán: *csak azért*, hogy rossz kéziratokat olvassak, semmi esetre sem. Minden tiszteletem és lelkességem a magyar irodalomé, de első-sorban mégis csak a jó irodalomé. Természetesen készségesen olvasok rossz kéziratokat is, akkor, ha másként érzem, hogy egyáltalán valamit csinálok. 165 P[engő] nem sok pénz, de még mindig több mint amennyi dolgom van ma. Ezt különben csak azért említem, hogy éreztessen a lelkiállapotomat. Mert adott esetben még az a 165 P[engő] is meg van.

Tisztázzuk a helyzetet: dolgozni akarok, vagy semmit sem akarok csinálni. Vádoltam magamat »mohósággal« is. Azóta eleget gondolkoztam ezen – és inkább fel kellett mentenem magamat. Úristen, hová jutottam, soha senkihez sem törekedtem, mindenhová kértek – s már vagy két hónapja úgy érzem, hogy a Csillaghoz »tapadok«. Mert mégis csak előnyös; előnyös gyakorlatilag, s ha úgy tetszik, az önérzetemet is dagasztthatom vele. Dagaszthatnám, ha nem lennék kegyetlenül tisztánlátó.

Most jön az afféle »szög a zsákból« – íme, kibújik. Igen: vagy én vagyok a Cs[illag]-nál segédszerkesztő, vagy K[eresztury] Dezső? Készségesen átadom neki ezt a helyet. De hát miért nem gondoltatok rögtön rá? Miért ez

a jelzés, egyébként jóhízemű jelzés, velem? Teljesen elképzelhetetlenek, helyesebben abszolúte fölöslegesnek érzem, hogy a Cs[illag]-ot négyen szerkesszék. Én háromszor annyi munkát is nyugodtan el tudnék végezni, mint amennyit ma végzek; de a már satnya maradékban bizony már nincs kedvem. Maholnap a markodba nevethetsz, hogy akár tusakodunk egy-egy árva kézirat felett – ő húzza meg, vagy én. Itt kénytelen-kelletlen tiszta helyzet teremtését kérem Tőled. Ha elegendők vagyunk hárman, akkor kérném, hogy hárman legyünk jelen a szerkesztői megbeszélésen – természetesen vendégek mindig jöhetnek. Általában, ne hidd hogy én valami nagyképpű vagy akár különleges aktív lény vagyok. Nem, de dolgozni tiszta körülmények közt szeretek. Ahogy mondtam: én megmondom ezután is előtted a véleményemet s Ti teljesen függetlenül döntötök. Ilyen esetben semmiféle sérelmem nem lenne. Adott esetben van.

Kicsit mulatok is magamon. Nekem végeredményben a segéd-szerkesztői cím sem kell – vagy nagyon mellékesen kell. De az a jó érzés, hogy csinálok valamit, igenis kell.

Dezső ellen más kifogásom voltaképp nincs – vagy ő fölösleges vagy én. Az íróról, kritikusról és költőről való vélekedésemet ismered. Az írásai a lapnak végeredményben javára vannak – kivéve a versei.

Cseppet sem sértődöm meg, ha őt választjátok. Értsd meg, hogy ez nem egy pökhendi levél, de mennyire nem az. Ha valaki rokonszenves nekem, Te az vagy. Mint kritikust, körülbelül 75%-ban elismerlek, – elolvastam újra a Márait, kitarok ítéletem mellett –, mint írórt majdnem teljesen. »Minden ember más« – Te mondtad. Igazad van, de előtted készségesen deferálok.

Hajszálynit sem sértődöm meg egyébként sem, ha Dezsőt választjátok. Az elképzelhető legkellemetlenebb helyzet elé állítottatok. Ez a helyzet mégsem olyan nehéz; mert egyik oldal felé valójában már el van intézve. Elegendő egy levelezőlap a legrövidebb szöveggel – s kérlek, ne is terheld magad hosszú levéllel – s én már jövő kedden nem jelenek meg. A folyamatban levő dolgokat – Ady, stb. – még elintézem. S ugyanúgy foglak Téged tisztelni, mint azelőtt.

Bevallom, hosszú ideje undorodom magamtól. Efféle mellékgondolataim vannak: bírd ki minden héten csak a keddet, a helyzet végeredményben előnyös. Előnyösebb, mint bármely kortársadé. Hát ezzel az alamuszi oppor-tunistával le kell számolnom magamban. Egész életemben leszámoltam az ilyen »lapulásokkal«. Félesztendeje most érzem magamat először tisztának, e levél megírása után.

Meleg szeretettel üdvözlö:

Örley István

Ui. Még valamit. Szeretném, ha egészen tisztán látnál. Ennek a levélnek csakugyan az a tartalma, amit írtam. Tehát készségesen vállalnék a Cs[illag]nál háromszor annyi munkát is pénz és mindennemű cím nélkül; ha az csakugyan munka. Miért írom ezt ide? Mert még az is elképzelhető, hogy valami-
26 lyen gyanú vetül rám. De a Cs[illag] – akár ingyen is – sokkal fontosabb, mint bármi más. Szóval nem akarok nemes külszín alatt »visszavonulni«. Mert erről is lehetne szó. Sejtelmem sincs, hogy lehetséges-e, de hallottál valami filmdramaturgiai állásról. Igenis, valahol szeretnék pénzt keresni, egyébként igen jó szándékokkal. Úgy festhetne a dolog, mintha a Cs[illag] ez esetben teher volna nekem. Erről aztán szó sincs. Bármiről pillanatok alatt lemondok a Cs[illag] kedvéért. Ezt még ide kellett írnom. Élni akarok, tisztességesen – s nem meggazdagodni, vagy mi [.....]²⁵ – s emellett ilyesmi munkát végezni.”²⁶

A levélből néhány, a folyóirat szerkesztésére vonatkozó alapvető információt is megtudhatunk. Bizonyítottnak láthatjuk, hogy Örley István 1943 végén már hivatalosan is segédszerkesztő volt, Keresztury Dezső pedig hivatalosan talán nem – de mindketten hasonló munkát végeztek. A szűkebb szerkesztőség négy tagja – Illyés, Gellért, Keresztury és Örley – keddenként ült össze megbeszélésre; Örley nagyjából már fél éve végezte ezt a munkát, mégpedig havi 165 pengő díjazásért. Ezen információk regisztrálásán túl viszont az érzellemmel telített, rendkívül szubjektív szöveg értelmezési keretének megtalálása már nehezebb feladat.

Dokumentumok hiányában nem tudjuk, milyen konkrét események vezették Örleyt e levél megírásához, az okokat leginkább csak utalásértékű megjegyzéseiből következtethetjük ki. Nyilvánvaló, hogy az ő felvételekor a szerkesztők tisztázták, hogy milyen küldetésre vállalkoztak a lap szerkesztésével – „aki hajlandó öt évet feláldozni az életéből” –, és ebbe teljes jogú résztvevőként vonták be Örleyt, aki ezek után joggal érezhette fontosnak a feladatát. A következő hónapok alatt viszont csalódott a Magyar Csillagnál végzett munkájában. Az ennek nyomán felgyült feszültség és az ezen túl felmerülő kisebb konfliktusok sora vezetett a döntéshez. Hogy milyen természetű volt a probléma? Örley egy-egy elejtett mondata a szerkesztők közötti szakmai vitára is utal – „mint kritikust, körülbelül 75%-ban elismerlek, [...] mint író-t majdnem teljesen” – írja Illyésnek, viszont nem ezt tartja a szóban forgó konfliktus kiváltó okának. A probléma, úgy tűnik, egy ennél sokkal kevésbé megfogható, szubjektív és érzelmi szinten zajlott, erre utalnak Örley magát minősítő, lelki világát feltáró mondatai.

Nehezen dönthető el, hogy Örley saját alkalmatlanságával kapcsolatos szorongásai és önreflexiói fejeződnek-e ki a levélben, vagy a szerkesztőség tagjainak visszajelzései és az ő munkája objektív eredményei miatt fogalmaz

úgy: „való igaz, hogy én nem vagyok megelégedve a Csillagnál való viselkedéssel.” A saját magával kapcsolatban felsorolt negatív jelzőkből arra következtethetünk, hogy úgy érezte, a szerkesztői munka és a kollégákkal való együttműködés önrézetével össze nem férő megnyilvánulásokat váltott ki belőle. Így tehát levele nem csak burkolt bocsánatkérés a saját maga által helytelennek ítélt viselkedés miatt, hanem egyben vádak érzékeltetése is a szerkesztőség (vagy annak egyes tagjai) ellen, akik olyan helyzetbe hozták, amelyben nem tudott saját elvárásainak megfelelően viselkedni. A levélből továbbá kiderül, hogy Örley valójában feleslegesnek érzi magát a lapnál, cselekvési terét korlátozottnak, döntéseit súlytalannak tartja. Ennek alapján – és ismerve Illyés megengedő szerkesztési/szervezési gyakorlatát – elképzelhető az is, hogy a szerkesztőségben belül nem voltak megfelelően tisztázva és felosztva a feladatok, ami a felelősség és kötelezettségek képlékeny válását, akár a szerkesztők közti rivalizálást eredményezhette. Örley önmagát avatott szerkesztőnek tekintette, ezért sértette ez a bizonytalanság. Mérlegelve a levélből kitűnő problémákat, megalapozottnak érezhetjük Örleynek azt a kívánságát, hogy követhetőbb működési mechanizmust szeretett volna a lapnál. „A Csillag ma »létrejön«. Bevallom, általában jól jön létre” – írja Örley, aki nem csak feleslegesnek érezte magát az események bonyolításában, de talán arra is utal, hogy a lap szerkesztése az általa vártnál kevésbé céltudatosan történt, és hiányolta azt a felelősségtudatot és koncepciózusságot, amelyet Illyés egyébként sokat hangoztatott.

Így „a helyzet tisztázását” kéri Illyéstől – ezzel tulajdonképpen feltételelessé alakítja saját lemondását –, válasszon két segédszerkesztője, közte és Keresztury között, mert kettőjük számára sem hely, sem eleghető munka nincs a lapnál. Valójában nehéz elképzelni, hogy ne lett volna elég segédszerkesztői munka kettőjüknek, hiszen Illyés és Örley is panaszkodott arról, hogy idejük nagy részét (rossz) kéziratok olvasásával kénytelenek tölteni. Inkább az a valószínű, hogy bár a folyóirat elbírta négy szerkesztőt, Örley és Keresztury összeférhetetlenségük miatt nem tudtak együtt dolgozni. Ennek hátterében lehetett akár személyes ellentét, rivalizálás, talán a lapnál régebb óta szerepet vállaló, agilis Keresztury esetleges túlzásai is zavarhatták a visszafogottabb modorú Örleyt, aki meglehetősen egyértelműséggel ítélt: „Dezső ellen más kifogásom voltaképp nincs – vagy ő fölösleges vagy én.”

Örley hosszú, ismétlésektől sem mentes, és helyenként a kívülálló számára homályos levelét olvasva tehát lényegében két fontos konklúzióra juthatunk. Egyrészt, hogy a magára és a munkájára különösen igényes Örley önnön bizonytalanságai jutottak itt felszínre, amihez hozzájárult az a már-már hiúságnak nevezhető önrézetesség, amellyel a fiatal szerkesztő a saját magáról alkotott képet és mások véleményét figyelembe vette, és talán túl is dimenzionálta.

Másrészt azt is megállapíthatjuk, hogy a folyóirat szerkesztése nem volt szigorúan szervezett, az is előfordult, hogy a főszerkesztő nem látta egy szöveg végleges verzióját, megtörtént, hogy az egyik segédszerkesztő a másik „térfelére átnyúlva” cselekedett, vagy hogy nem volt egyértelmű, kinek mi a feladata. Annak, hogy Illyés a szűken vett szerkesztőségben belül demokratikusabban, lazábban, a szerkesztők egyéni döntéseinek nagyobb teret engedve állította össze a lapot, egyes szereplők személyes térnyerése lett a következménye. Ez elsősorban a segédszerkesztőket érintette, hiszen Schöpflin Aladárnak és Gellért Oszkárnak biztos helye és feladata volt a lapnál, viszont Keresztury Dezső és Örley István a szerkesztőség formálódó erőviszonyai és érdekerületei között, úgy tűnik, rivális helyzetbe kerültek.

Ugyanakkor általunk nem ismert egyszeri események is közrejátszhattak a konfliktusban. Megtörténhet például, hogy a Darvas Szilárd versével történt eset után Illyés és Gellért valóban úgy döntöttek, hogy jobban odafigyelnek Örley munkájára, és ellenőrzik a döntéseit – akár a legnagyobb jóindulattal és segítő szándékkal –, azonban a szenitív Örley megérezte ezt, és sértőnek találta, vagy a saját alkalmatlansága bizonyítékeként értelmezte a „gyámkodást”.

Feltételezhetjük, hogy a levél nem maradt válasz nélkül, azonban az erre utaló dokumentumokból – jelen tudásunk szerint – semmi nem maradt fenn. Mindenesetre a konfliktust vagy elsimíthatták a szerkesztők, vagy más problémákkal küzdve felülemelkedtek rajta, hiszen hamarosan elérkezett a Magyar Csillag életének utolsó, csonka éve, 1944. A szerkesztőség összetételében végül nem történt változás, tehát Örley és Keresztury is a helyén maradt, de elképzelhető, hogy eleget téve a fiatal segédszerkesztő kérésének, a feladatok elosztását és a felelősség kérdését is tisztázták a továbbiakban. Ez utóbbit bizonyíthatja az a tény, hogy Örley István nevét az 1944. február 15-i számtól kezdve mint segédszerkesztőét tüntették fel az impreszumban, Keresztury neve azonban továbbra sem szerepelt a lapon.

Illyés később *A Nyugat vége* című írásának két sorában teszi egyértelművé, hogy Örley Istvánnak ez a feladata egészen a lap megszűnéséig tartott. 1944 márciusában, egy nem sokkal a Magyar Csillag betiltása előtti válságos pillanatban a szűkebben vett szerkesztőség tagjaival találkozott Illyés: „Gellért Oszkár és a két segédszerkesztő: Örley István és Keresztury Dezső a szerkesztőséghez legközelebb eső kávéházban, a Parlamentben várt rám.²⁷ Ott volt az Arany János utca s az akkori Vilmos császár út sarkán. A pályaudvarról egyenest odamentem.”²⁸ Ezt követően Illyés – egy alább idézett levél tanúsága szerint – lemondott a szerkesztésről, és Örleyre bízta a felelős szerkesztői feladatokat. Illyés lemondását feltehetően az tette szükségessé, hogy a német megszállás kezdetén tartania kellett a letartóztatástól, ami nem

csak az ő saját életét, de a folyóirat fennállását is veszélyeztette. Illyés – több más, még megmaradt ellenzéki sajtóorgánium szerkesztőivel ellentétben – nem akarta a Magyar Csillagot önként megszüntetni, hanem meg akarta várni annak betiltását. Ezt a döntést a szerkesztőség tagjai szóban egyeztethették – talán éppen a fent említett találkozók alkalmával –, azonban az Örleynek címezett, a Magyar Csillag fejléces papírján íródott, félig hivatalosnak tűnő írásos megbízáson kívül nem ismerünk a szerkesztés átadásáról szóló dokumentumot: 29

„Mint már szóbelileg közöltem, a Magyar Csillag április 1-i számának anyagát még nyomdába adtam, közben azonban súlyos betegségem kiújult s így képtelen vagyok a Magyar Csillag szerkesztői teendőit a jövőben ellátni. Minthogy a magyar irodalom és elsősorban a magyar írók érdeke, hogy a Magyar Csillag továbbra is zavartalanul megjelenhessék, kérlek járj el, mint a Magyar Csillag ezidőszerinti segédszerkesztője, hogy a felelős kiadásomban megjelenő Magyar Csillag felelős szerkesztői teendőit ezentúl Te végezhesd, vagyis hogy a folyóirat felelős szerkesztőjeként a Te neved kerüljön a lapra.

Tisztelő igaz híved
Illyés Gyula²⁹

Bár a levél címzettje Örley, a hivatalos kifejezések használata, maga a levél létrejötté arra utal, hogy Illyés igazolásnak is szánta arra az esetre, ha Örleynek bizonyítania kellene valamely hivatalos szerv előtt vagy praktikus helyzetben, hogy jogszerűen jár el a folyóirat ügyében. Elképzelhető, hogy Illyés a sietség miatt nem írt formális lemondó nyilatkozatot, de a fennálló helyzetben, a német megszállás kezdete után néhány nappal, amikor a korábban bejárt utak bizonytalanná váltak, és az ismert, megbízható emberek pozíciója is megingott, nem lehetett tudni, hogy kinek és hova érdemes egy ilyen nyilatkozatot címezni, hogy az célját elérje. A levél talán ezt a bizonytalan helyzetet hivatott áthidalni. Végül a Magyar Csillag utolsó forgalomba került száma az április 1-jei volt, a következő, április 15-i számot, bár részben kinyomtatták, már nem kézbesítették a kereskedőknek és az előfizetőknek. Ennek az utolsó, április 15-i számnak az impresszumában Örley már valóban szerkesztőként van feltüntetve, azonban a felelős szerkesztői és kiadói címet még mindig Illyés viszi.³⁰ Illyés még április folyamán vidékre utazott, Örley azonban Pesten maradt, többek között a folyóirat hivatalos ügyeit intézni. Illyés egy 1944. április 25-én kelt nyilatkozatát Illés Endrével együtt ő ellenjegyezte.³¹ Ebben a Magyar Csillagra mint már megszűnt lapra hivatkoznak, holt a folyóiratot csak 1944. május 1-jén tiltották be hivatalosan.³²

A következő hónapokat már a német megszállás, majd az ostrom eseményei határozták meg, amelyek során feltehetően Örleynek, mint félig-meddig katonaszökevénynek sem volt tanácsos nyíltan mutatkoznia. Vas István, akivel Örley az 1944-es bujkálás alatt kötött szorosabb barátságot, így emlékezett ezekre a nyomasztó időkre:

„[...] gyakran kerültem olyan helyzetbe, a rejtőzés, a bujkálás állapotába, mikor jobb volt, ha az emberek nem tudnak rólam. Ez a jelképes állapot 1944-ben vaskos valósággá vált [...]. Ottlik Gézánál éltem-rejtőztem. Ez az egész olyan volt, mint egy ködfátyol, ami rám ereszkedett. Még azt hadd tegyem hozzá, hogy sokszor ott volt Ottlik legjobb barátja, és akkor nekem is jó barátom, Örley István, a tehetséges, kitűnően induló novellista, kritikus, a Magyar Csillag segédszerkesztője, akit később bomba ölt meg. Gyakran voltunk együtt, és neki volt kedvenc nótája egy, mondjuk, úri betyárdal, benne ezekkel a sorokkal:

*Nekem már a rongyos is jó,
nem lát benne, csak a tarló,
eltűnök a lombhullásban,
köd előttem, köd utánam.*

Én tőle tanultam ezt a nótát, azokban az időkben nagyon időszerűen hangzott, én is szívből dúdoltam.”³³

Örley Istvánnak, aki a második világháború és a német megszállás alatt az ellenállásnak is tevékeny tagja volt, nem adatott több lehetőség az irodalmi életben való szereplése. 1945. január 16-án Budapest ostroma során veszítette életét.

¹ Vas István, *Mért vijjog a saskeselyű?*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 490–491.

² Az alább hivatkozott levelek és dokumentumok jelentős része a család tulajdonában álló hagyaték-részben található. A továbbiakban: Illyés Gyula-hagyaték.

³ Örley István – Illyés Gyulának, [Budapest?, 1941. augusztus 21.]. K: Illyés Gyula-hagyaték

⁴ Örley István, *A Márai-mű új állomásai: Kassai újrátér – Mágia*, Nyugat, 1941. augusztus 1., 529–534.

⁵ Örley István, *Az első ebéd*, Magyar Csillag, 1942. augusztus 1., 84–91.; Örley István, *Szegények*, Magyar Csillag, 1944. február 15., 197–202.

⁶ Örley István – Illyés Gyulának, [Budapest, 1943. augusztus 10.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.

⁷ Szabó Zoltán (1912–1984) író, szerkesztő.

⁸ Illyés Gyula, *Örley István = I. Gy., Iránytűvel*, Bp., Szépirodalmi, 1975, II, 553. Örley István neve a Magyar Csillag 1944-es évfolyamának február 15-i számától kezdve szerepelt a lap impresszumában mint segédszerkesztő. Ezt megelőzően az impresszumban csak Illyés nevéét tüntették fel mint felelős szerkesztőt és felelős kiadót. A címlapon ezzel szemben minden szám esetében Illyés szerepelt mint szerkesztő és Schöpflin Aladár mint társszerkesztő. Örley neve végül csak az utolsó kinyomatott, de forgalomba nem hozott számban volt szerkesztőként megjelenve.

- ⁹ ORTUTAY Gyula, *Napló (1938–1954)*, Bp., Alexandra, 2009, I, 341. A bejegyzés kelte: 1943. május 19.
- ¹⁰ Gellért Oszkár – Illyés Gyulának, [Budapest, 1943. július 30.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.
- ¹¹ Gellért Oszkár – Illyés Gyulának, [Budapest, 1943. augusztus 6.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.
- ¹² Vas István, *Boldog híradás*, Magyar Csillag, 1943. szeptember 1., 260.
- ¹³ Vas István, *Azután*, Bp., Szépirodalmi, 1990, II, 82.
- ¹⁴ Illyés Gyula – Gellért Oszkárnak, [Ozora, 1943. június 15.]. K: PIM V. 3195/742.
- ¹⁵ ILLYÉS, *Örley István, i. m.*
- ¹⁶ *Uo.*, 7–8.
- ¹⁷ Darvas Szilárd (1909–1961) költő, humorista; szóban forgó verse: DARVAS Szilárd, *Katakomba*, Magyar Csillag, 1943. augusztus 1., 123.
- ¹⁸ Illyés Gyulának mint a Magyar Csillag szerkesztőjének zsidó származású írókkal való kapcsolatáról, levelezésükről lásd: HORVÁTH István, *Szerkesztő a vészorkorokban*, Bp., Múlt és Jövő, 2014; HORVÁTH István, *Szerkesztő a vészorkorokban 2.: Levelek Illyés Gyulához 1935–1945*, Bp., Múlt és Jövő, 2016.
- ¹⁹ ILLYÉS, *Örley István, i. m.*, 553.
- ²⁰ GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*, Bp., Művelt Nép, 1954, 341–342.
- ²¹ „Darvas Szilárdtól – épp, mert teljesen ismeretlen volt – egyszerre négy-öt verset közölt a *Magyar Csillag*. Rákövetkezően pedig rögtön az *Új Magyarország* közölt vezércikket, magának a főszerkesztőnek a tollából Darvas egyik verse ellen olyat, mely az akkor divó hangnemek is mesterdarabja volt a gyűlölködés és a – följelentés dolgában. Teljes eredménnyel. A Hadbíróóság azonnal fölfigyelt és intézkedett. A megtámadott vers alatt ott volt kinyomatva ugyanis a tábori postaszám. *Két keresztény beszélget*, ez volt annak a versnek az alcíme. Tartalma pedig, hogy a néri üldöztetés alatt egy keresztény arra biztatja társát: hirdesse az ügy föltámadását annak ellenére is, hogy végleg elveszettnek látszik; mert ez a hit – ez a csoda – valóban föltámaszthatja. A vers kiáltoán, vérdermesztően egyértelmű volt. Magam is megdöbbentem; első olvasása alapján más volt az emlékem róla. Igen, mert [Örley] István közben átcserélt egy-két jelzöt. Igaz, a szerző jóváhagyásával.” (ILLYÉS, *Örley István, i. m.*, 554.) Minthogy a Magyar Csillag szerkesztésének legtöbb dokumentuma, így a kefelevonatok, és a kéziratok jó része is, elvesztek, ma már nem tudjuk rekonstruálni sem Darvas eredeti szövegét, sem Örley változtatási javaslatait.
- ²² Darvas Szilárd esetéről részletesebben lásd még: HORVÁTH István, *Szerkesztő a vészorkorokban, i. m.*, 123–128., BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Bp., Borda Antikvárium, 2000, 145–146., GELLÉRT Oszkár, *i. m.*, 341–342.
- ²³ Gellért Oszkár – Illyés Gyulának, [Budapest ?, 1944. június 21.]. K: PIM V. 5486/17.
- ²⁴ ILLYÉS, *Örley István, i. m.*, 554.
- ²⁵ Olvashatatlan szó.
- ²⁶ Örley István – Illyés Gyulának, [Budapest, 1943. december 22.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.
- ²⁷ A Parlament kávéház a Vilmos császár út 21., a Magyar Csillag szerkesztősége a Vilmos császár út 34. szám alatt volt.
- ²⁸ ILLYÉS Gyula, *A Nyugat vége* = I. Gy., *Iránytűvel, i. m.*, II, 177.
- ²⁹ Illyés Gyula – Örley Istvánnak, [H. n., 1944. március 24.]. K: PIM V. 3196/6e.
- ³⁰ Az 1944. április 15-i Magyar Csillag impresszuma: „Szerkeszti: Örley István. Társzszerkesztő: Schöpflin Aladár. Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Illyés Gyula”. E szám címlapjáról hiányzik a tartalomjegyzék.
- ³¹ ILLYÉS Gyula *Nyilatkozata*, [Budapest, 1944. április 25.]. K: Illyés Gyula-hagyaték. A nyilatkozatot Illyés az Idegenforgalmi Beszerzési és Szállítási Rt. (IBUSZ) részére állította ki, amelynek feladata többek között a hírlapok, könyvek és dohányárúk vidéki értékesítése volt. Egyedül ők árusíthatták ezen cikkeket az állomásokon, és a különféle lapok vidéki terjesztésére is monopóliumuk volt. Az idézett nyilatkozatot feltehetően azért kérte az IBUSZ, mert a Magyar Csillag terjesztéséről is ők gondoskodtak.
- ³² Budapest Székesfőváros Polgármester véghatározata: a Magyar Csillag című időszaki lap további kiadásának megtiltása, [Budapest, 1944. május 1.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.
- ³³ Vas István, *Mindig előre: Igen is, nem is*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 282–283.